

ТОМАС ХОБС – ФИЛОСОФ НА ПРАВОТО ИЛИ ПРАВЕН ПОЗИТИВИСТ?

Горан Горанов¹

Резюме: Мисълта на Хобс оказва значително влияние върху политическата и правна философия през цялата история и все още присъства, пряко или косвено, в няколко подхода към държавния ред и взаимодействието му с гражданското общество. Настоящата статия има за цел да очертае сближаването на идеите на Томас Хобс с теорията на правния позитивизъм чрез анализ на произведението „Левиатан или материя и форма на държавната власт: църковна и гражданска“ (1651) като същевременно разгледа и тези негови възгледи, които се доближават до естественото право. Първоначално основните елементи на правната теория по отношение на правния позитивизъм ще бъдат представени чрез разсъжденията на аме-

риканския философ Роналд Дуоркин и италианския мислител Норберто Бобио. Впоследствие ще бъде извършено задълбочено изследване на най-уместните елементи от политическата философия на Хобс, което ще улесни разбирането на нейната класификация като позитивистка теория в своята същност. Този анализ ще обхване ключови понятия като тълкуването на законите на природата като благоразумни предписания, императивът за спазване на гражданското право и автономната власт на суверена за вземане на решения във връзка с преобладаващата правна рамка.

Ключови думи: Томас Хобс, Левиатан, естествено право, позитивно право

I. Увод

Не може да се отрече, че политическата философия на Томас Хобс е фундаментална референция в съвременната политическа и правна мисъл, както поради своята логическа съгласуваност, така и поради легитимиращата основа на една теория за суверенната държава. Независимо от дискусията относно това дали теологичният елемент присъства или не в работата му, което не е предмет на тази статия, английският мислител установява аргументирана доктрина за изграждането на договорна теория, която обосновава произхода и необходимостта от държавата, както и фигурата на суверенната власт, проявена от група членове или от отделен индивид.

Актуалността на идеите на английския философ Томас Хобс (1588–1679) в развитието на политическата и правната теория за произхода на държавата и суверенната власт е безспорна и запазва влиянието си върху съвременните теоретични разсъждения и дискусии. В основния си труд, озаглавен *Левиатан, или материя и форма на държавната власт: цър-*

¹ Асистент по Обща теория на правото, д-р, Университет за национално и световно стопанство (УНСС), ел. поща: goran89@abv.bg

ковна и гражданска, който ще бъде наричан в цялата работа *Левиатан*, мислителят излага рационална теза, която повлиява няколко линии на разсъждения, независимо дали от естественоправен, или от позитивноправен характер. Целта на това изследване е да очертае характеристиките на теорията на Хобс, които изразяват по-голяма близост до основите на *правния позитивизъм*. За тази цел ще бъдат разгледани аргументите на английския автор, изразени главно чрез произведението *Левиатан* (1651), въпреки че има и други релевантни негови произведения, като *De Cive* (*За гражданина*, 1642) и *The Elements of Law, Natural and Politic* (*Елементите на естествения и политически закон*, 1650).

II. Томас Хобс и правният позитивизъм

Историята на правото и правната наука е изпълнена с противопоставянето между две главни направления – философията на правото (естественото право) и правния позитивизъм. Тези два подхода оставят най-трайна следа в развитието, усъвършенстването и устройството на основополагащите правни явления. Между философите на правото и позитивистите още се водят спорове *кое право, кой метод и кой подход* е валиден при изясняване на *правната действителност*. *Юридическият позитивизъм* е тясно свързан с правната практика – с това, което мнозина квалифицират като юриспруденция. Неговият подход е *емпиричен и исторически*.² *Емпиризмът* е характерен за *британската традиция*, като философите от тази школа насочват вниманието си върху човешката същност и законите на природата.³ Представители на емпиризма са Томас Хобс, Джон Лок и Дейвид Хюм.⁴

За правилното изследване на характеристиките на правния позитивизъм, присъстващ в произведението *Левиатан* на Томас Хобс е необходим кратък преглед на теорията на правото. В изследванията на теорията и философията на правото в съвремението, ролята на Роналд Дуоркин⁵ и Норберто Бобио⁶ са безспорни.

В трудовете *Taking Rights Seriously* и *The Empire of Law* Дуоркин очертава общи и структурни термини, принадлежащи на позитивизма, като заявява, че за такава теоретична концепция правото се разбира като група от правила, които представляват издадени заповеди от оторизиран орган и които имат за цел да определят поведението, което да бъде санкционирано, ограничено или възпрепятствано от действията на публичните органи – като се прави разлика между валидни и фалшиви норми (които погрешно се бъркат със законови правила), които общността следва, но които не се прилагат от публичните органи. Този набор от правила може да бъде допълнен или да служи като насока за създаването на ново правило, ако повдигнатото противоречие не е обхванато от вече съществуващо правило, което налага публичният орган да упражни своето право на преценка.⁷ Дуоркин разбира правото като интегрирано цяло на норми и принципи.⁸

² Радев, Д. *Обща теория на правото*, София, ИК „ЛИК“, 2008, с. 20

³ Топчийска, Д. (2014). Естественоправни теории – тенденции на развитие. *Law Journal of NBU* (Електронно юридическо списание на НБУ), бр. 3 от 2014 г., ISSN (online) 1314–5797, с. 15

⁴ Пак там.

⁵ Критик на теченията на правния позитивизъм

⁶ Италиански юрист, който се придържа към ясно позитивистка теория за нормите и който изследва философията и политическата теория

⁷ Dworkin, R. *Justice for Hedgehogs*. Cambridge: Harvard University Press, 2011, p. 401

⁸ Маринова, С. *Епистемология на правото*, София, Издателски комплекс „УНСС“, 2013, с. 21

В своята творба *Justice for Hedgehogs (Справедливост за таралежите)* американският мислител заключава, че позитивизмът осигурява пълна независимост между системата на закона и морала, тъй като законът ще зависи само от историческите въпроси на фактите, по отношение на обичаите и практиките, приети като правилни от дадена общност. Следователно, ако бъде провъзгласен несправедлив закон, ако той отговаря на тази оценка и е приет от дадена общност като закон, включително одобрен от законодателната власт, без да се изпуска от поглед фактът, че съдиите са съгласни, че законодателната власт е върховният законодател, несправедливият закон наистина се смята за правилен.⁹

Правният позитивизъм обаче може да се разглежда и от други гледни точки. За мислителя Норберто Бобио е важно да има ясно разграничение между теория и идеология. Теорията е чисто „когнитивна“ позиция, заемана от индивида спрямо реалността с цел да instruktira другите въз основа на набор от фактически преценки. Идеологията, от друга страна, е „оценъчната“ позиция на индивида към тази реалност, съставена от комплекс от ценностни преценки за нея, и този набор се основава на „системата от ценности“, приета от индивида. Това разграничение ни позволява да подчертаем, че в рамките на теорията може да се говори за „вярно“ или „лъжливо“, докато в идеологията това не може да бъде направено, а само идентифицирано като „консервативно“ или „прогресивно“ според оценката, която е извършена на практика, била тя положителен анализ, който се стреми да я „запази“, или отрицателна оценка, която предлага как да се повлияе и промени.¹⁰

В допълнение към своята теоретична перспектива, която цели „чистотата“ и описателната визия на правото, позитивизмът може да се разглежда и като идеологически израз. Дори в теорията на Джон Остин, която очевидно е теоретична, има маскирана идеология. По този начин Остин, когато описва закона като заповед, определена от суверена, неизбежно имплицитно влага в нея и ценностна преценка, която дава предпочитание на закона като „заповед“, а не като просто „обичайно правило“. Този етичен или идеологически позитивизъм може да се прояви чрез две добре дефинирани позиции: „екстремистки позитивизъм“, в който ценността е безусловното подчинение на закона – не само като правно задължение, но дори и като морално, и умереният позитивизъм като аспект на така наречения „етичен позитивизъм“, при който ценността на закона, която е независима от неговото съдържание не се състои във валидността и в простото абсолютно подчинение на закона и неговата заповед, а в постигане на цел или „инструментална цел“, в този случай полагането на цялостен правен ред.¹¹

За правния позитивизъм няма друго право, освен това на положителния ред. Следователно има дистанция от теорията на естественото право, която някои автори наблюдават в работата на Хобс, тъй като *естественото право* предполага съществуването на *трансцендентно* и съществуващо „*априорно право*“ по отношение на позитивното право, независимо дали в резултат на разума, природата или божествения закон, като единен регулаторен ред с универсална валидност. Затова естественото право винаги трябва да надделява по отношение на позитивното право, тъй като хората могат дори да правят грешки в разпоредбите на позитивното право, но естественото право не може да стори това.¹²

Въз основа на тези теоретични постановки е възможно да се изясни философската перспектива на Томас Хобс и да се очертаят характеристиките, които приравняват негова-

⁹ Dworkin, R. *Justice for Hedgehogs*. Cambridge: Harvard University Press, 2011, p. 402

¹⁰ Bobbio, N. Thomas Hobbes. Trad. Carlos Nelson Coutinho. Rio de Janeiro: Campus, 1991, p. 223-232

¹¹ Ibid., p. 223-232

¹² Marcone, J. Hobbes: entre el iusnaturalismo y el iuspositivismo. Andamios. Año 1, número 2, junio, 2005, p. 123-148

та мисъл към правния позитивизъм. Освен това, този анализ улеснява нюансираната интерпретация на теоретичните елементи на неговата политическа философия, които понякога се сближават или се разминават с принципите на теорията на естественото право.

III. Томас Хобс от гледна точка на естественото право

Интересно е да се отбележи, че съществуват някои автори (макар и изолирани), които приписват на Хобс *естественоправни възгледи*. Например според *Хосе Недел* Томас Хобс може да се тълкува като защитник на естественото право, тъй като той постулира, че принципите на позитивното право трябва да бъдат извлечени от естествения закон, като по този начин им придава правна валидност. Алтернативно, Хобс може също така да отхвърли някои аспекти на позитивното право не поради присъщото им съдържание, а по-скоро поради основополагащите критерии, които установяват легитимността на самото позитивно право.¹³ В своето изследване Хосе Недел постулира, че съгласуваността на рамката на естествения закон на Хобс се основава на конкретна хипотеза, която е в основата на априорното задължение за придържане към законите в рамките на теоретичната конструкция на Хобс. Следователно задължението за подчинение се появява като *естествено* или *морално задължение*, което легитимира съществуването на суверенната държава. Освен това Недел твърди, че други аспекти на естественото право могат да бъдат маргинализирани или остарели от преобладаващата концепция за суверенитет.

Въпреки тълкуването, представено от Хосе Недел, възможно е да се изследват, според мисълта на Хобс, множество специфики, които биха го отдалечили от това опростено разбиране за естествения закон, но идващо от една по същество позитивистка теория на правото. Основните черти на теорията на правния позитивизъм се открояват в *Левиатан*, повлиял на по-късни автори като Джон Остин в създаването на една *позитивистка теория* на правото с логическа и научна строгост.¹⁴

В този контекст е наложително да се признаят различните измерения на творчеството на Томас Хобс, като се започне от задълбочено разбиране на концепцията за законите на природата и тяхното очертаване като *разумни насоки* или *морални императиви*. Това основополагащо разбиране е от решаващо значение за последващ анализ на подчинението на гражданските или позитивните закони, както и естеството на суверенната власт и нейната функция за вземане на решения.

Преди да изследваме дефиниращите характеристики на позитивизма, очевидни във философската рамка на Хобс, и по-специално идеята за нематериално подчинение на гражданските закони, произтичащи от суверенната власт, е наложително да изследваме неговата концепция за *естествените закони на природата*. Този аспект се счита за основен компонент на естественото право от политически философи като Норберто Бобио. За италианския мислител Хобс всъщност би бил привърженик на теория, основана на естествения закон. Въпреки това той би бил и юридически защитник на теорията на правния позитивизъм.¹⁵

¹³ Nedel, J. Thomas Hobbes: Entre o Jusnaturalismo e o Positivismo Jurídico. Veritas. vol. 38. Porto Alegre, setembro de 1993, p. 433-437

¹⁴ Cambi E., Balera J. E. R., Traços do positivismo jurídico no pensamento hobbesiano: uma leitura a partir dos pensadores contemporâneos, p. 497

¹⁵ Bobbio N. Thomas Hobbes and the Natural Law Tradition, Chicago, The University of Chicago Press Press, 1993, p. 101

За правилното характеризирание на теорията на Хобс, независимо дали като *концепция за естествен закон*, или като оригинален поддръжник на доктрината на *правния позитивизъм*, е от съществено значение да се изследва най-доброто тълкуване на естествените закони както като разумни предписания, така и като *задължителни морални разпоредби*.

На първо място, заслужава да се подчертае, че законът на природата е по думите на Хобс¹⁶ „*общо правило или правило, установено от разума, чрез което на човек се забранява да прави каквото и да е, което би могло да унищожи живота му или да го лиши от средствата, необходими за запазването му, или да пропусне това, което смята, че може най-добре да допринесе за запазването му*.“ Не може да се твърди, че съществува ирационалност в природното състояние, тъй като разпорежданията, проявени от закона на природата, са по същество предписания, произтичащи от рационалност, която има за цел самосъхранението на човека. С други думи, *законите на природата* могат да се разбират като предписващи насоки, които произтичат от рационална операционализация, придружена от оценка на последствията и идентифициране на възможности за поддържане на собствената цялост в контекста на несигурност на индивида. Когато се разглеждат законите на природата като благоразумни предписания, а не като морални нормативни предписания, задължителни за човешките същества, е възможно да се разбере, че Хобс предписва поведение, подходящо за насърчаване и лична изгода на индивида, а не говори за *задължителни разпоредби*, които могат да бъдат квалифицирани като „*правилни*“ или „*грешни*“.

Глава XIII от *Левиатан* показва, че в естественото състояние няма място за „*добро*“ и „*зло*“, тъй като има *морална празнота*, управлявана от силата, измамата и интереса за самосъхранение. Следователно предписанията, произтичащи от закона на природата, не са императиви или забрани за действия, които могат да бъдат оправдани като морални или не, а представляват рационални препоръки в услуга и насърчаване на личния интерес на хората. Въпреки че всичко е позволено в *естественото състояние* в името на *самосъхранението*, Хобс твърди, че *жестокостта* и *пиянството* са в противоречие със закона на природата и не биха били разрешени. Това не е строго морално ограничение, а ново разумно правило, тъй като и двете позиции се отклоняват от целта за постигане на мир и запазване на собственото оцеляване и служат като катализатори за несъгласие и конфликти.

Хобс изглежда потвърждава благоразумното разбиране на законите на природата в лицето на терминологичната неуместност на използването на думата „*закон*“. В строгото разбиране на английския мислител: „*Хората обикновено наричат тези повеления на разума закони, но неуместно. Защото те са само заключения или теореми, свързани с това, което допринася за опазването и защитата на всеки един. Докато законът в истинския му смисъл е думата на този, който има правото да властва над другите*.“¹⁷

Следователно като диктат на разума, законите на природата нямат власт да налагат спазване и задължителност на определено действие, те нямат валидност и „*право на заповядване*“ както позитивните закони, бидейки просто съвет за рационалното съотношение на средствата и тяхното предназначение. За Хобс моралното тълкуване на законите на природата очевидно е от жизненоважно значение, тъй като той подчертава, че „*ако разгледаме същите теореми, предадени от Божието слово, което има право да заповядва над всички неща, тогава те правилно ще бъдат наречени закони*.“ Подкрепата на моралното тълкуване на законите на природата води до възгледа, че би било възможно да се наблюдава модел на поведение, който винаги ще се счита за добродетелен и подходящ за прилагането на идея за корекция или добро. Въпреки това, самият английски философ признава, че не е подхо-

¹⁶ Ibid. 78

¹⁷ Хобс, Т. *Левиатан или материя, форма и власт на държавата* – черковна или гражданска, София, Наука и изкуство, 1970, с. 95

дящо в *естественото състояние* поведението да се характеризира като „справедливо“ или „несправедливо“ или дори като „правилно“ или „грешно“, защото само с институцията на държавата, с обществения договор, идеята за справедливост като изпълнение на закона и договорите, би имала значение.

В глава XXVI на *Левиатан* моралният характер на законите на природата е подсилен в лицето на рационалността, която цели мир и самосъхранение. По думите на мислителя: „Тъй като законите на природата, които се състоят от справедливост, равенство, благодарност и други морални добродетели, зависещи от тях, в условията на простата природа [...] не са истински закони, а качества, които предразполагат хората към мир и подчинение.“¹⁸

Оттук следва, че законите на природата, когато се разбират като характеристики, които влияят върху преследването на конкретни цели, нямат задължителна сила, вместо това те функционират като внушения, подчинени на императивите на рационалното мислене.

За Стивън Фин е възможно да се защити разумна концепция за закона на природата, тъй като той е „правило, открито чрез рационално размишление, което насърчава личните интереси на индивидите“.¹⁹ Законите на природата „задължават само по съвест“, тъй като само позитивните закони имат легитимност и изискват безусловно подчинение.²⁰

В глава XV на *Левиатан*, когато обсъжда други закони на природата, Хобс откроява основни предписания за поддържане на мира или възстановяването му, щом той бъде нарушен. За Хобс законите на природата вдъхновяват желанието те да бъдат изпълнени, тъй като те са задължителни на вътрешно ниво, но това желание те да бъдат приложени на практика, невинаги се превръща в задължение на външно ниво. В края на краищата, няма съмнение, че всички закони, които са наложени *in foro interna*, могат да бъдат нарушени „не само чрез действие, което противоречи на закона, но и чрез действие в съответствие с него, в случай че неговият автор го счита за противно на закона. Защото въпреки че в този случай действието му е в съответствие със закона, неговото намерение е в противоречие със закона, което представлява нарушение, когато задължението е *in foro interna*.“²¹

С квалифицирането на законите на природата като разумни предписания, Хобс се отдалечава от по-традиционните концепции за естественото право и укрепва основите за прилагане на правния позитивизъм в работата си. Както Бобио подчертава „докато естественият закон, в своята традиционна концепция, предписва какво е „добро“ или „лошо“ само по себе си, в концепцията на Хобс, естественият закон изразява какво е „добро“ или „лошо“ по отношение на определена цел, изведена чрез разума, като по този начин води индивида към самосъхранение и поддържане на тяхната защита. С други думи, Хобс би възприел концепция за естественото право от утилитарна гледна точка, тъй като той се стреми към конкретна цел, а именно – опазването на човека, което би съвпаднало с целта за опазване на мира в обществото“.²²

Като установява закона на природата като предписание, което показва поведение, насочено към самосъхранение и постигане на мир, Хобс започва да очертава първото предположение за бъдеща позитивистка теория, която би била конституцията на гражданското общество и държавата като субект на правото чрез прехвърляне на свободата на индивидите към суверенната власт като ефективното средство за постигане на мир, тъй като суверен-

¹⁸ Ibid. p. 162

¹⁹ Finn, S. F. *Compreender Hobbes*. Petrópolis: Vozes, 2010, p. 108

²⁰ Bobbio N. Ibid. p. 110

²¹ Хобс Т., цит. съч., с. 94

²² Bobbio N. Ibid., p. 115

ната власт ще определи разрешеното и забраненото поведение с принудителния монопол за неговото спазване.

Според разбирането на Бобио: „естественият закон гласи, че за да се постигне целта, предписана от него, човек трябва да позволи да бъде управляван от позитивни закони. Това е декларация за безсилие от страна на природните закони: и всъщност, да не говорим за други неща..., природните закони задължават само по съвест, тоест те не задължават абсолютно, като се има предвид утилитарната концепция на Хобс.“²³

Според Хобсовата мисъл задълженията, установени с гражданското общество имат безусловна стойност за подчинение, независимо от всяка оценка на тяхното съдържание, просто защото са произлезли от суверена с неговата власт да заповядва.

Въпреки това изглежда неоспоримо, че Хобс признава естественото право като основа на позитивното право. В паралелна връзка с друг мислител на правния позитивизъм – Ханс Келзен, който установява поетапна връзка, която се основава на *фундаменталната хипотетична норма*²⁴, Хобс не формулира нормативна хипотеза. По-скоро той се застъпва за нормативното значение на естественото право в основополагащ контекст, целящ да установи структурата на държавата и цялостната правна рамка, която управлява гражданското общество. Този аспект го доближава до естественото право и е в съответствие с интерпретативното разбиране на Норберто Бобио.

Независимо че значението на законите на природата в логическата рамка на теорията на Хобс е очевидно и характеризирането на тези закони като *рационални правила* е също толкова ясно, може да се види, че основата на приложението на *обществения договор* почива върху *принципите на естествения закон*, което служи като интелектуална основа за аргументацията на Хобс. *Общественият договор* е хипотетичният първоначален и легитимиращ елемент на *позитивния правен ред* по примера на теорията за съвременната първоначална учредителна власт.

Концепцията за обществения договор и произтичащата от нея легитимация на суверенната държава могат да бъдат по-точно характеризирани като логическа конструкция, а не като конвенционално тълкуване на естественото право, което постулира *абсолютно върховенство на законите на природата*. Това е така, защото Хобс все още поддържа *императивния характер на позитивния правен ред*, което представлява отличителен показател за произхода на една *позитивистка теория на правото*. Неговият обществен договор изразява оправдателни елементи на властта, легитимирана и упълномощена от обнародването на позитивното право, функционално наподобявайки идеята на Харт за „*вторичните норми*“ в неговия правен позитивизъм.²⁵

Според Харт във всяка правна система съществуват два вида норми. Единият вид са нормите, които съдържат правила за поведение, с които адресатите на съответната норма трябва да съобразят поведението си, независимо дали искат или не. Този вид норми Харт нарича *първични норми (primary rules)*, подчертавайки с това тяхното базово значение в една правна система. Харт ги определя също и като *първични задължаващи норми (primary rules of obligation)*, като иска да постави акцент върху тяхната служебна роля в правната система. Другият вид норми, които Харт нарича *вторични норми (secondary rules)*, не съдържат правила за човешко поведение. Те са норми относно норми. Вторичните норми определят кога нещо направено или казано от хората като последица въвежда нови норми,

²³ Bobbio N. Ibid. p. 107

²⁴ Вж. Келзен Х. Чистото учение за правото, София „Юриспрес“, 1995

²⁵ Hart. H. The Concept of Law. Clarendon Press, Oxford, 1994

разширява или ограничава действието или видоизменя съществуващи норми или по различни начини определя или контролира действието на норми.²⁶

Разбирането на Хобс също носи елементи в подкрепа на реда на позитивното право в рамките на естественото право, както беше посочено по-рано, включително като оправдание за конституирането на абсолютната монархия. Английският философ обаче установява друга връзка между естественото право и позитивното право, тъй като първото става задължително едва от момента, в който бъде позитивирано. За разлика от закона на природата, който е диктат на рационалността, гражданското право не е просто препоръка и не произтича от никого, а е адресирано до някой, който предварително признава задължението си за подчинение.

Гражданското право според строгите думи на Хобс *„за всеки субект е съставено от тези правила, които държавата му налага, устно или писмено, или чрез друг достатъчен знак за нейната воля, за използване като критерий и за разграничаване на доброто от злото... това, което противоречи или не противоречи на правилото“*.²⁷ Това определение води до концепцията за правото като набор или група от правила, определящи поведението, разрешено или забранено от публичните власти, основа за дефиницията на позитивната правна теория. Въпреки че това представлява едно опростено и очевидно определение, то е ръководено от подчинението на индивида на държавната власт.

В глава XXVI от *Левиатан* Хобс добавя още: *„законите са правилата на справедливите и несправедливите, като няма нищо, което да се счита за несправедливо и да противоречи на някакъв закон.“* И също така: *„никой не може да създава закони освен държавата, тъй като нашето подчинение принадлежи единствено на държавата.“*²⁸ Тези цитати потвърждават върховенството на законността като определящ критерий за оценка на поведението, независимо от моралните предписания на естественото право.

Въпреки това, Хобсовата перспектива не изоставя напълно основополагащите принципи, формулирани като закони на природата, тя по-скоро признава императивът на законността. Хобс твърди, че *„законът на природата и гражданското право се съдържат взаимно един в друг“*, и добавя, че *„гражданският и естественият закон не са различни видове, но различни части на закона, едната от които е писана и се нарича гражданска, а другата не е писана и се нарича естествена.“*²⁹ Подчертавайки тази връзка, Хобс допуска разбирането, че позитивното право е единственото, което съставлява правно задължение за действие или бездействие, обаче законът на природата, като рационална теорема, която има за цел определена цел, е *материална заповед*, тоест естественият закон е съдържанието, което става изискуемо от авторитета на позитивния закон.

В заключение Норберто Бобио отбелязва, че Томас Хобс формулира идеята за *формална справедливост*, при която справедливостта се определя основно от *придържането към задълженията*. В контекста на отношенията между гражданите и държавата това предполага задължителното спазване на закона от лицата, независимо от материалното съдържание на закона.³⁰ Тази идея за справедливост не съществува в *естественото състояние*, тъй като в него не съществува *договор*, установяващ задължителна връзка между хората. Следователно самата идея за справедливост се ограничава до *концепцията за законност*, като ред, произтичащ от легитимната сила на определена суверенна власт, за да се

²⁶ Вълчев, Д., Лекции по Обща теория на правото, Част първа, София, Снела, 2016, с. 117

²⁷ Хобс Т., цит съч. с. 94

²⁸ Пак там, с. 161

²⁹ Пак там., с. 162-163

³⁰ Bobbio N. Ibid., p. 120

прояви традиционното позитивистко разбиране, в което разпоредбите на позитивното право се превръщат в определящ критерий за „справедливо“ и „несправедливо“, пренебрегвайки всеки друг израз, като идеята за естествения закон, в процеса на оценяване и насочване на поведението на индивида.

IV. Суверенната власт според възгледите на Томас Хобс

В края на краищата, „една държавна власт не може да се счита за абсолютна – тоест без ограничения, ако се признае съществуването и легитимността на набор от закони, какъвто е точно случаят с естествените закони, по-висши поради тяхната интимна конституция от позитивните закони и с които тя трябва да се съобразява“.³¹

Ролята на суверенната държава, както подчертава Джон Ролс, е да гарантира *стабилност* в гражданското общество, в което се поддържа състояние на нормалност и вяроност към законите на природата, тъй като то е белязано от несигурност и ирационалност в търсене на самосъхранение. Без гражданска власт, която да ги гарантира, дадените обещания не са договори. В естественото състояние няма гаранция, че обещанията ще бъдат изпълнени. Следователно, който дойде първи, ще облагодетелства врага и ще предаде себе си, действайки срещу своето самосъхранение и поставяйки себе си в уязвимост. Със съществуването на суверена, със спазването на законите, както и с подчинението на договорите, ирационалността на поведението в естественото състояние се превръща в рационална. Това не означава, че суверенът ще промени или коригира характера на индивидите, но ще промени основните условия, които правят рационалното мислене жизнеспособно. Така става възможна стабилността на система, в която всеки действа по начин, който създава взаимни предимства.³²

За Хобс суверенната власт на една държава, независимо дали е събрание или отделно лице, не е подчинена на гражданските закони, тъй като тя има властта да създава закони и да ги отменя, когато е необходимо. В края на краищата, „никой не може да бъде задължен на себе си, защото който може да задължи, може и да освободи, следователно, който е задължен само на себе си, не е задължен.“³³ Законите, определени от суверена, не могат да се считат за несправедливи, тъй като тази власт е осигурена и призната от всички с изпълнението на *обществения договор*. Би било обаче противоречиво, ако Хобс твърди, че гражданите са поверили на суверена правото да причинява вреда или да излага на риск самосъхранението на обществото. Поради тази причина Хобс твърди, че „ако някой бъде разпитан от суверена или от негова власт относно престъпление, което е извършил, той не е длъжен (освен ако не получи гаранция за помилване) да го признае, защото никой не може да бъде принуден чрез договор да се осъди сам.“³⁴

Задължението на поданика да се подчинява на суверена е неоспоримо, тъй като последният е еманация на властта, която поддържа стабилността в гражданското общество, за разлика от несигурността на бездържавната природа. Въпреки това Хобс признава, че съществува изключение от задължението за подчинение и това е хипотезата, когато *суверенът застрашава живота на поданиците си*. Това признание произтича от основната цел за създаване на суверенна държава, която цел е да се смекчат дълбоко вкоренените конфликти,

³¹ Bobbio N. Ibid., p. 104

³² Rawls, J. A Theory of Justice, Harvard University Press, Belknap Press, 1999, p. 86-87

³³ Hobbes, Ibid., p. 162

³⁴ Ibid., p. 133

които определят едно естествено състояние, описвано като хаотична „война на всички срещу всички“.

От момента, в който суверенната държава застраши живота на поданиците си, последните вече не са задължени да спазват сключения обществен договор. Така едно несправедливо действие нарушава позитивния закон и същевременно несправедливото действие нарушава законите на природата. За Ролс, когато определени закони не се считат за добри, това означава, че те не „гарантират фундаменталните условия, които позволяват на всеки да счита верността към законите за разумна или рационална“.³⁵

Независимо от това, един суверен може да избере да приложи или обнародва *несправедливи закони*, ефективността или приемането на които може да не е непременно в съответствие с рационалните интереси на своите поданици. Все пак не може да се отрече, че английският философ твърди, че животът при лоши закони не е толкова лош в сравнение със състоянието на *непрекъсната война*, в сравнение с *несигурността* и *нестабилността*, принадлежащи на *естественото природно състояние*.

V. Въпросът за липсата на нормативна уредба в *Левиатан* на Томас Хобс

След изясняване на основните елементи, отнасящи се до ролята на суверенната власт в теорията на Хобс, трябва да се разгледа и въпросът за *правните празноти*. Този въпрос се разглежда от правните теоретици и подчертава различните *методи*, възприети както от позитивистка, така и от непозитивистка гледна точка.

Ако се наблюдава нормативна липса в правната система, с други думи, наличие на правна празнота, какви биха били границите на действие на суверенната власт? За автори на позитивното право като Хърбърт Л. А. Харт, като се има предвид, че правните разпоредби са *общи*, органът трябва да действа и да упражнява дискреционните си правомощия, тъй като „не е възможно да се отговори на запитванията, представени от различните случаи, сякаш съществува единствено правилно решение на процеса на откриване; по-скоро всяка резолюция трябва да представлява разумен компромис между множеството конкуриращи се интереси.“³⁶

Според разбирането на Джон Остин правното задължение винаги ще произтича от подчинението на определено правило, което изразява абстрактния и общ ред на един суверен. Неспазването на установеното правило и следователно произтичащата от това заповед прави санкцията изпълнима. Съдиите са упълномощени да формулират нови разпоредби за справяне с непредвидени обстоятелства, които могат да възникнат.³⁷

Струва си да се подчертае, че дори в тези безпрецедентни случаи суверенът може отмени новите формулировки или мълчаливо ги потвърди. Заповедта би била самият израз на желанието на суверена, но тя се отличава от другите волеизявления, тъй като неизпълнението я прави *обект на зло* и следва прилагането на санкция. Индивидът е свързан или задължен с тази заповед, което го прави задължен да се подчинява. „Задължение“ и „заповед“ са свързани термини за Остин и правото се характеризира до известна степен с *при-*

³⁵ Rawls, J. Ibid., p. 93

³⁶ Hart. H. The Concept of Law. Clarendon Press, Oxford, 1994, p. 100

³⁷ Austin, J. Lectures of Jurisprudence: or the philosophy of positive law. 4 edition, revised and edited by Robert Campbell. Vol. 1. London and Manchester: Sherratt & Hughes, 1911, p. 89

нуда³⁸. Както Дуоркин обяснява, този суверен би бил „човек или група, чиито заповеди обикновено се спазват, и този суверен няма навика да се подчинява на никого“.³⁹

Роналд Дуоркин подчертава, че „простият позитивизъм“ със специален афинитет към утилитаризма защитава действията на съдиите по дискреционен начин, при който те трябва да въведат и обновят правната система с нови форми на съдебни решения, за да решат пропуските със своите *правни мотиви*, подкрепени от аргумента, че това би бил вероятният избор на законодателя.⁴⁰ Според Дуоркин съдията при трудните случаи тълкува правото като търси неговата морална обосновка.⁴¹

По отношение на това ново теоретично предизвикателство, докато други мислители биха защитили дискреционните действия на суверена, Хобс изглежда смекчава позитивисткия израз и възприема позиция, в която суверенната власт, която в този случай принадлежи на съдията, трябва да прибегне до законите на природата. Както подчертава английският автор в произведението „*Левиатан*“ – „суверенът трябва да действа според законите на природата, тъй като тяхното съществуване се поддържа в рамките на гражданското общество във връзка с позитивното право. В случай, че последният запази мълчание, природните закони биха позволили разрешаването на случая, подчертавайки, че „*нещата, които правят един добър съдия или добър тълкувател на закона, са: първо, правилното разбиране на този основен закон на природата, който се нарича справедливост.*“⁴²

Както Бобио подчертава, „*може да се провери, че законите на природата не съдържат в естественото състояние, но в гражданското общество те стават задължителни, тъй като суверенът е длъжен да ги изпълнява в случай на тяхното нарушение.*“⁴³

Томас Хобс посочва, че „*ако определен неписан закон се спазва от всички провинции, принадлежащи към дадена област и това не води до никаква проява на беззаконие, не е възможно да се каже, че това е позитивен закон, а естествен закон, който е еднакво обвързващ за всички индивиди.*“⁴⁴ Следователно заповедта и задължението са корелативни термини: значението, обозначено от всеки се подразбира или предполага от другия.

Всъщност, разглеждайки основите на правната теория, Хобс изглежда легитимира *обичаите* като *вторични източници на права*, които все пак са поставени в зависимост от признаването им от страна на суверенната власт. С други думи, като се има предвид липсата на израз на позитивното право, явното спазване сред индивидите на определена неписана разпоредба се превръща в средство за разрешаване на определен конфликт.

Въпреки това, английският философ все още признава, че тълкуването на закона ще зависи от присъдата на съдията, назначен от суверена, за да отсъди по правния спор. Според строгите думи на Хобс „*тълкуването на закона на природата – това е присъдата на съдията, съставена от суверенната власт да изслушва и решава противоречията, които зависят от него и се състои в прилагане на закона към въпросния случай.*“⁴⁵

По този начин, дори ако ресурсът на естественото право е използван, няма съмнение, че съдържанието, изразено от тълкуването на съдията е определящият елемент за спора и е подобно на дискреционните действия на юрисдикционния орган, както е представено в съ-

³⁸ Ibid., p. 90

³⁹ Dworkin, R. *Law's Empire*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1986, p. 41

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Маринова, С., цит. съч., с. 21

⁴² Хобс Т., цит. съч. с. 94

⁴³ Bobbio N. Ibid., p. 117

⁴⁴ Хобс Т., цит. съч. с. 164

⁴⁵ Хобс Т., цит. съч. с. 167

чиненията на други позитивистки автори. В края на краищата, тълкуването на съдията ще бъде това, което определя *съдържанието на естествения закон*.

Както Бобио заключава, „възможно е да се разбере, че суверенът, в образа на законодателя лишава закона на природата от каквото и да е собствено значение, когато въвежда позитивни закони. По същия начин съдията лишава закона на природата от всякакво присъщо значение, когато разглежда случаи, които не са обхванати от нормативните изрази, произтичащи от законодателната власт.“⁴⁶

Следователно силата на легитимираната власт се демонстрира при дефинирането на *значението на естествения закон* и задълженията, които ще бъдат наложени на индивида, доближавайки Хобс до позитивистките автори, които защитават подчинението на индивида на властта, дори когато тя трябва да упражнява дискреционните си правомощия за решаване на даден спор.

В този смисъл е възможно да се наблюдават елементи за асоциирането на политическата теория на Хобс с *теорията на правния позитивизъм*, с признаването на *подчинението на суверенната власт*, по същия начин, по който Остин всъщност приписва определящата сила на предписанията да се спазват законовите задължения, произтичащи от правовия ред. Теорията на Хобс се характеризира в смисъла, изразен от Норберто Бобио с *умерен позитивизъм*, защото въпреки че предписва абсолютно подчинение на закона и неговата „заповед“, тя има за цел конкретна причина, която оправдава произхода на суверенната държава, а именно – поддържането на мира и запазването на човешките права.

VI. Заключение

Важно е да се подчертае, че произведенията на Томас Хобс съдържат многобройни характеристики и нюанси, които усложняват задачата за категоризиране на неговите теории в рамките на която и да е конкретна школа на политическата или правна мисъл, било то тази на *естественото право* или *правения позитивизъм*. Въпреки това, едно подробно изследване на институтите, които изграждат неговата мисъл, прави възможно да се определи една преобладаваща теоретична форма, която го доближава до автори като *Джон Остин* и *Хърбърт Л. А. Харт*.

Предпазливият прочит на законите на природата засилва тълкуването, което се придържа към перспективата на правния позитивизъм, тъй като те не са точно морални задължения, които са в сила и се прилагат от индивидите, а предписания, които рационално насочват действията, насочени са към определена цел, тоест *себесъхраняване* и следователно запазване на мира. От тези цели и в съответствие с принципите на естественото право може да се изгради последователен аргумент, който да обоснове установяването и приемствеността на суверенната държава, характеризираща се с *върховенството на позитивното право*. Забележително е, че присъщото задължение за подчинение на поданиците на суверена доближава Хобс до правния позитивизъм на Джон Остин и подчертава легитимиращите и валидни основи на реда на позитивното право, както прави това и Хърбърт Л. А. Харт със своите *вторични правила*.

Задължителната сила на писаните закони в ущърб на естествените закони разкрива черти на правния позитивизъм. Те са единствените, които изразяват принудителния елемент и следователно те съставляват набор от ревизирани правила за нормативност и имат *стриктно позитивен характер*. Суверенната власт, както е формулирана от Хобс, е натоварена със създаването на закони, които не могат да бъдат оценени като „справедливи“ или „несправедливи“, тъй като *концепцията за справедливост* е неразривно свързана с изпъл-

⁴⁶ Bobbio N. Ibid., p. 119

нението на договорите и задълженията, считани за легитимни от власт, притежаваща правомощието да издава писани закони.

Следователно теориите на Хобс са тясно свързани с правния позитивизъм, тъй като суверенът не е обвързан от гражданските закони и неговите действия не могат да се считат за несправедливи. Хобс подчертава, че действията на суверенната власт могат да се считат за несправедливи *единствено тогава*, когато *противоречат на законите на природата*. Въпросът тук обаче е свързан с целта, рационално преследвана от такива основателни предписания. Суверенната власт има задължението да търси съответствие със законите на природата като разумно правило. Докато стремежът да се придържа към диктата на законите на природата е основна отговорност за суверена, Хобс твърди, че именно този управляващ авторитет – заедно с произтичащите от него писани закони – в крайна сметка очертава тяхното съществено съдържание.

В случаите, когато гражданското право е недостатъчно за разглеждане на конкретен случай, което води до нормативна празнота, суверенът е принуден да отсъди в съответствие с принципите на естественото право. Въпреки това, както вече беше подчертано, независимо дали в ролята на *законодател* или *съдия*, *суверенът* лишава закона на природата от също нормативно значение и е този, който определя *неговия реален обхват*.

От тук може да се направи извод, че прилагането на природните закони към определени фактически обстоятелства налага тяхното предварително предвиждане или тълкуване. Отговорност на суверена е да „наложи“ тези природни закони и да *очертае тяхното специфично съдържание*. Тази тълкувателна рамка засилва позитивистката гледна точка, която предоставя на органа свободата на преценка да определя закона във връзка със съществуващите правни разпоредби.

В светлината на анализа на правния позитивизъм на Норберто Бобио тезата, формулирана от Хобс, проявява значителна близост с *умерения позитивизъм*, особено в подкрепата си на безусловното придържане към писаните закони и авторитета на суверенната власт. Въпреки това, теоретичната рамка на Хобс усърдно се стреми да изясни основополагащата легитимност и трайното съществуване на суверенната държава. Това начинание се корени основно в стремежа към постигане на мир в обществото и опазването на човешкия живот.

Библиография

- Вълчев, Д., Лекции по Обща теория на правото, Част първа, София, Сиела, 2016
 Келзен Х. Чистото учение за правото, София „Юриспрес“, 1995
 Маринова, С. Епистемология на правото, София, Издателски комплекс „УНСС“, 2013
 Радев, Д. Обща теория на правото, София, ИК „ЛИК“, 2008
 Топчийска, Д. (2014). Естественоправни теории – тенденции на развитие. Law Journal of NBU (Електронно юридическо списание на НБУ), бр. 3 от 2014 г., ISSN (online) 1314–5797
 Хобс, Т. Левиатан или материя, форма и власт на държавата – черковна или гражданска, София, Наука и изкуство, 1970
 Austin, J. Lectures of Jurisprudence: or the philosophy of positive law. 4 edition, revised and edited by Robert Campbell. Vol. 1. London and Manchester: Sherratt & Hughes, 1911
 Bobbio, N. Thomas Hobbes. Trad. Carlos Nelson Coutinho. Rio de Janeiro: Campus, 1991
 Cambi E., Balera J. E. R., Traços do positivismo jurídico no pensamento hobbesiano: uma leitura a partir dos pensadores contemporâneos
 Dworkin, R. Justice for Hedgehogs. Cambridge: Harvard University Press, 2011
 Dworkin, R. Law's Empire. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1986
 Finn, S. F. Compreender Hobbes. Petrópolis: Vozes, 2010

Hart. H. The Concept of Law. Clarendon Press, Oxford, 1994

Marcone, J. Hobbes: entre el iusnaturalismo y el iuspositivismo. Andamios. Año 1, número 2, junio, 2005

Nedel, J. Thomas Hobbes: Entre o Jusnaturalismo e o Positivismo Jurídico. Veritas. vol. 38. Porto Alegre, setembro de 1993

Rawls, J. A Theory of Justice, Harvard University Press, Belknap Press, 1999

THOMAS HOBBS, PHILOSOPHER OF LAW OR LEGAL POSITIVIST?

Goran Goranov⁴⁷

Abstract: Hobbes's thought has had a significant impact on political and legal philosophy throughout history and is still present, directly or indirectly, in several approaches to state order and its interaction with civil society. This article aims to outline the convergence of Thomas Hobbes's ideas with the theory of legal positivism, through an analysis of "Leviathan or The Matter and Form of State Power: Ecclesiastical and Civil" (1651) while also examining his views, which approach natural law. Initially, the main elements of legal theory regarding legal positivism will be presented through the reflections of the American philos-

opher Ronald Dworkin and the Italian thinker Norberto Bobbio. Subsequently, a thorough examination of the most relevant elements of Hobbes's political philosophy will be carried out, which will facilitate the understanding of its classification as a positivist theory in its essence. This analysis will cover key concepts such as the interpretation of the laws of nature as prudential prescriptions, the imperative to comply with civil law, and the autonomous power of the sovereign to make decisions in relation to the prevailing legal framework.

Keywords: Thomas Hobbes, Leviathan, Natural Law, Positive Law

⁴⁷ Assistant professor in General Theory of Law, PhD, University of National and World Economy (UNWE), e-mail: goran89@abv.bg